

10. Садыгзаде, Ф. С. Исследования Катрана Тебризи в Азербайджанской и Советской литературе / Ф. С. Садыгзаде // Научные труды Азербайджанского Государственного Университета. – 1960. – № 6. – С. 3–9.
11. Тебризи, К. Диван / Наким Катран Тебризи. – Тегеран: Шафаг, 1954. – 544 с.
12. Рудаки Асари-манзум / Рудаки. – М.: Наука, 1964. – 340 с.

СПОСАБЫ ГРАФІЧНАГА ВЫЛУЧЭННЯ АКАЗІЯНАЛІЗМАЎ У ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ А. РАЗАНАВА

М. А. Самсонава (Магілёў, Беларусь)

Сучасныя даследаванні мастацкага тэксту характарызуюцца антрапацэнтрычным падыходам, у межах якога ўвага навукоўцаў накіравана на ўзаемадзеянне аўтара і чытача, працэсы ўспрымання тэксту і яго інтэрпрэтацыі, а таксама на інтэнцыі суб'екта маўленчага дзеяння.

Аказіянальныя наватворы часта ўспрымаюцца ў маўленні аўтара як парушэнне існуючых нормаў, калі моўная асоба імкнецца да вылучэння якой-небудзь інфармацыі, да неардынарнасці, арыгінальнасці. Гэта ўласцівасць аказіяналізмаў дазваляе гаварыць аб іх прагматычнай маркіраванасці як абавязковай характарыстыцы. Сапраўды, аказіянальнае слова характарызуецца такімі складнікамі прагматычнага кампанента яго семантычнай структуры, як экспрэсіўнасць (навізна, незвычайнасць, вобразнасць), эмацыйнасць, ацэначнасць, наяўнасць якіх абумоўлівае стварэнне адзінкі ў тым ці іншым кантэксце для рэалізацыі камунікатыўных паправаў аўтара.

Антрапацэнтрычныя па сваёй прыродзе аказіяналізмы варта лічыць важным сродкам экспрэсівізацыі тэксту, паколькі яны спрыяюць псіхалагізацыі маўлення, робяць яго жывым, натуральным, непасрэдным, адлюстроўваючы самыя тонкія і глыбокія пачуцці чалавека. Індывідуальна-аўтарская словатворчасць абнаўляе моўную карціну свету, суадносіць аўтарскае светабачанне з чытацкім успрыманням рэчаіснасці.

Графічна вылучаныя аказіяналізмы прыцягваюць увагу рэцыпіента, прымушаюць задумацца над той сэнсавай нагрукай, якую ўклаў у іх аўтар, даюць магчымасць счытваць не толькі фактычную інфармацыю, але і канцэптуальную, дазваляючы пранікнуць у аўтарскую задуму, убачыць падтэкст твора. Затрымліваючы ўвагу рэцыпіента, графічна вылучанае слова спрыяе ўзаемадзеянню аўтара і чытача, адбываецца актуалізацыя адносінаў *адресант – адра-сат*: чытач спрабуе разгадаць аўтарскую задуму, усвядоміць матыў аўтара ў межах агульнай камунікатыўнай стратэгіі. Графічна вылучанае слова выступае як адзін з фактараў, якія накіроўваюць разуменне чытача, спрыяюць прырашчэнню сэнсу ўспрымаемага тэксту, а сродкі вылучэння могуць разглядацца як вузлавыя кропкі аўтарскай стратэгіі і арыенціры для стратэгіі чытача [1].

А. У. Кур'яновіч вызначае ролю графічных элементаў наступным чынам: “Выкарыстанне графічных сродкаў вырашае задачу папаўнення інфармацыі ва ўмовах апасродкаваных праз пісьмовы тэкст зносінаў, “дапамагаючы” аўтару адэкватна рэалізаваць сваю камунікатыўную мэту, адрасату – максімальна поўна яе зразумець” [2, с. 119].

Графічна вылучаныя словы не толькі вызначаюць тэкст як візуальны феномен, які канстытуіруе яго знешнюю арганізацыю, але і істотна ўплываюць на яго сэнсавую структуру. Часцей за ўсё выбар спосабу графічнага вылучэння прадыхаваны аўтарскімі перавагамі. Так, ужо ў 1899 годзе, у “Кароткіх звестках па друкарскай справе” П. Каломнін адзначаў наступнае: «Слова, котрыя почему-либо нужно выдѣлить (т.-е. обратить на них особое вниманіе читателя), набираются, какъ въ сплошномъ, такъ и въ смѣшанномъ наборѣ, обыкновенно на

разрядку, т.-е. каждая буква отдѣляется отъ другой шпациею, чаще всего тонкою (въ 1 пунктѣ), рѣдко – д в у х ь - п у н к т о в о ю. Часто для выдѣленія словъ прибѣгають также къ курсивнымъ шрифтамъ или **жирнымъ (чернымъ)**, а иногда къ кавычкамъ или «лапкамъ». Определенныхъ правилъ для выдѣленія словъ указать нельзя; все зависитъ отъ произвола или указанія завѣдывающаго типографіею, или, – что случается чаще всего, – отъ желанія автора или издателя» [3, с. 159].

У паэтычныхъ тэкстахъ А. Разанава сустракаем розныя прагматычна арыентаваныя спосабы графічнага вылучэння аказіянальных слоў: выкарыстанне двукосся, дэфісацыя, дэфісацыя ў спалучэнні з двухкоссем, разрадка, парэнтэзіс, вылучэнне дужкамі цэлага слова, вылучэнне дужкамі цэлага слова ў спалучэнні з двухкоссем, графамарфаактуалізацыя, напісанне вялікіх літар у масіве малых.

Двукоссе пры графічным вылучэнні аказіяналізмаў выступае як паказчык свайго індывідуальна-аўтарскага сэнсу: адрасант укладае ва ўжытае слова нестандартны сэнс і мае значэнне ‘гэта толькі я так кажу, іншыя так не гавораць’ [4]; з’яўляецца сігналам таго, што адрасат павінен звярнуць увагу на графічна вылучанае слова, каб правільна дэкадзіраваць сэнсавае заданне аўтара.

Выкарыстанне двухкосся як паказчыка індывідуальна-аўтарскага (нестандартнага) сэнсу стала візітнай карткай паэта пры вылучэнні аказіянальных слоў: *Твань – “двань”*: у ёй змяшаны, знітаваны, не разатнуты на дзве паставы, на два “ставы” вада і зямля, світанне і змярканне, і боскае дыханне яшчэ не дакранулася да яе [5, с. 39]; *Смага – “мага”*: яна можа тое, чаго не могуць звычайныя станы, і там, дзе яны прызнаюць сваю паразу і згаджаюцца, што магіла магутнейшая за ўсіх і за ўсё, смага змагаецца і пасягае на перамогу [5, с. 27]; *Жменя – “меня”*: тое, чаго не мае, яна бярэ, а тое, што мае, яна аддае і такім чынам усталяе раўнавагу паміж парожнім і поўным <...> Жменя мне і жменя табе [5, с. 149]; *Дзе рэчка, дзе возера, там і човен – спрадвечны “чаловень”* возера альбо рэчкі [5, с. 121]; *Прытуліўшыся да сцяны вазоўні, сані спяць і вясною, і летам, і восенню і сняць тую пару, калі ўсё наваколле засцэлеца снегам, калі настане “санчас”*. Тады ім адчыняюцца дзверы ў шырокі свет, тады яны маюць пашану, тады аднаўляецца іхняе існаванне, тады яны вяртаюцца ў свой “санавіты” стан і пішуць на белай аснове свае няўрымслівыя высновы [5, с. 116]; *Чалавек вырабляе з гліны ўсялякія рэчы: кафлю, цагліны, глянкі, – але і сам ён з гліны, і да канца сваіх дзён ён лепіць з сябе такі твор, які адпавядае яго ўяўленню, задумам і ўчынкам: нягеглы і глёўкі – калі яны глёўкія і нягеглыя, “гімалайны” і “галілейны” – калі гэтакія яны [5, с. 17]; Сноп “зноўны”*: у ім сто, а можа, тысячу разоў паўтараецца адзін і той жа матыў, адна і тая ж песня, але ад гэтага яна не становіцца “сапсаванай” [5, с. 112]; *Усё, што здараецца з дарогай, здараецца і з чалавекам, і ўсё, што ні здараецца з чалавекам, здараецца якраз у дарозе, бо сама прырода дарогі – здараецца, “здарагаецца” [5, с. 49] і інш.*

Дэфісацыя – падзел слова дэфісамі на часткі ці склады з наданнем яму іншага значэння [6]: *Моваў шмат, пра-мова* адна: невыказнае. Гэта на ёй “гаварылі” да слыннага вавілонскага непаразумення [7, с. 29]; *У ім [чалавеку] змяшчаюцца транскрыпты ўсіх істот і нават той над-істоты, якой ён яшчэ не стаў [7, с. 100]; Змест фармальны? Не толькі. Ён адначасова і анты-фармальны*: тоесны і не тоесны форме. У сваю чаргу і форма змястоўная і анты-змястоўная: ёю не толькі выяўляецца змест, але і зацямняецца, выяўляецца зацямняючыся, гаснучы, вычэрпваючыся [7, с. 39]; *Што такое творчасць, лепш за ўсё ведаюць самі творы: выдатныя – на выдатна, не-выдатныя – на не-выдатна [7, с. 110]; Чалавек не можа ні сама-жыць, ні сама-памерці, ні сама-перайначыцца. Усё гэта магчыма толькі ў кірунку да нечага, і чым далей яно, гэтае нешта, тым больш істотны і змястоўны чалавечы спосаб жыцця, тым больш чалавек – чалавек [7, с. 57]; Рукатворнае жыва-творыцца, духа-творыцца і такім чынам перастае быць толькі пабудовай, толькі памяшканнем, толькі структурай [7, с. 29]; У творчых асяродках, можа, больш чым дзе існуе пагроза падобнага “дзічэння”, росту ў сцябло, у цыбакі, у бульбоўнік, бо творчы рост – гэта не рост асабовас-*

ці, а рост з-асабовасці [7, с. 6]; Сам на сабе, у сваім цэле, чалавек ужо ёсць жывы помнік сабе-духу і, вызваляючыся ў дух, ён пакідае і адкідае ўсё цела і ўсё, што з ім звязана [7, с. 105].

Дэфісацыя ў спалучэнні з двухкоссем: *Прымхі – духі сівой, “мхлівай” даўніны, якія твораць сваю імішу ў храме цяпершчыны. Іх нельга ўспрымаць думкаю і акрэсліваць моваю: яны аб’яўляюцца і атабарваюцца на ўскрайку думкі, на ўзмежку змыслу, у сутарэннях мовы, як іхні прымешак, як іхні прыметнік: яны – пры-думкі, “пры-мсы”, пры-маўкі [5, с. 55]; У мастацтве асноўнае не сам вобраз, а яго здольнасць быць празрыстым, прапускаць праз сябе тое, чым ён сам не з’яўляецца, быць “праз-вобразам” [7, с. 79].*

Разрадка – спосаб нешрыфтовага вылучэння тэксту шляхам павелічэння міжлітарнага прабелу ў словах: *З цягам часу чалавек груганее: у ім усё больш збіраецца таго, чаго ўжо няма, тых, каго ўжо няма [7, с. 110].*

Парэнтэзіс – вылучэнне дужкамі частак слова [6]: *Мастацтва – ма(г)стацтва [7, с. 31].*

Вылучэнне дужкамі цэлага слова: *Маўчанне не немата, не адсутнасць гукаў, а асаблівая мова (мовачанне), у якой усё, што мае быць пачута, ужо загадзя выказана [7, с. 101].*

Вылучэнне дужкамі цэлага слова ў спалучэнні з двухкоссем: *Чэшскае slunce лунае на самай строміне неба, замкнёнае ў абалонцы – у “луныцы” – смугі, месяцовасці (“луннасці”) [5, с. 58]; Сама на сабе дуга кароткая, але, сагнутая, нібы пругкі лук, мае доўгі (“даўгінаўскі”) вынік – дарогу, і ў тым, каб гэтай дарогаю-вынікам злучаліся абедзве дугі небакраю, бачыць свой – дужа няпросты – доўг [5, с. 79]; Той, хто трапіўшы ў пастку, знаходзіць з яе запасное (“спасное”) выйсце, на сваім стане і статусе ўжо іншы, чым быў дагэтуль, і іншая на сваім стане і статусе пастка: не супастат, якога клянучь усе небаракі, а сама інастась чалавечага існавання [5, с. 41].*

Графамарфаактуалізацыя – нетрадыцыйны падзел слова на марфемы, што можа суправаджацца актуалізацыяй яго ўнутранай формы [6]: *Самае істотнае для чалавека, кім ён ёсць цяпер. Ён згаджаецца ўсё напярэдняе ўважаць за пярэдадзень і прэамбулу пры ўмове, што цяпер ён “дзень”, што цяпер ён “амбула” [7, с. 94–95].*

Напісанне вялікіх літар у масіве малых Н. А. Ніколіна называе “ўставачнай тэле-скапіяй” – выпадкі ўтварэння аказіяналізмаў устаўкай аднаго слова ў другое, акцэнтаванай графічна, з выкарыстаннем вялікай літары ў сярэдзіне слоў-гібрыдаў [8, с. 101]. Нягледзячы на тое, што гэты спосаб графічнага вылучэння аказіяналізмаў з’яўляецца рэдкай з’явай, адзначаюцца такія прыклады і ў паэзіі А. Разанава: *Пчалу нельга забіваць: яна – пЧАЛа, у ёй захоўваецца чалавечы пачатак, і людзі шануюць яе, як чалавека. Пчала мае справу з самымі прыгожымі, з самымі чулымі, з самымі духмянымі стварэннямі – кветкамі, але ў глыбіні яе існавання тоіцца плач [5, с. 8].* Даследчыкі творчасці А. Разанава адзначаюць філасофскую скіраванасць і інтэлектуальнасць яго паэзіі. Паэт асэнсоўвае праблемы чалавечага быцця: чалавек і прырода, чалавек і грамадства, чалавек і мараль. Нельга не пагадзіцца з Л. І. Яўдошынай, якая адзначае: “Аўтар прымушае нас задумацца, чаму нельга забіваць пчалу, чаму чалавек яе шануе. Ці за тое, што лекуе чалавека не толькі мёдам, але і джалам? Ці можа ў глыбіні існавання пчалы таіцца плач? А можа, сапраўды ўсё жывое надзелена душою, як і чалавек? Гэта толькі частка пытанняў, выкліканых асэнсаваннем глыбіннага падтэксту, які стварыў А. Разанаў, маючы вобраз пчалы і паказваючы яе «радавод». Аўтарава бачанне вобраза пчалы відавочнае: дзякуючы гукавой асацыяцыі ён яднае пчаліны і чалавечы радавод. Пчала – такое ж вышэйшае стварэнне прыроды, як і чалавек” [9, с. 52]. Характэрнай рысай філасофскай канцэпцыі А. Разанава выступае вера ў чалавека, у яго творчыя магчымасці, волю і розум, толькі чалавек здольны змяніць свет і самога сябе да лепшага, таму што валодае душой.

Успрыманне графічна вылучанага аказіяналізма чытачом можна ўявіць наступным чынам. На першай стадыі ўспрымання, калі адбываецца прыцягненне ўвагі рэцыпіента, вылучанае слова выступае ў ролі свайго роду аўтарскай падказкі, важнай для разумення аўтарскай задумы: пачынаецца працэс уключэння чытача ў сістэму мастацкага мыслення аўтара. По-

тым тэкставыя маркеры, штараз з'яўляючыся на старонках твора, пачынаюць успрымацца як скразны мастацкі прыём.

Графічна вылучаныя аказіянальныя словы фарміруюць візуальны вобраз і структуру мастацкіх твораў А. Разанава, уносяць дадатковую канцэптуальную і імпліцытную інфармацыю. Найбольш пашыранымі спосабамі графічнага вылучэння аказіянальных слоў з'яўляюцца выкарыстанне двукосся (візітная картка паэта) і спосаб дэфісацыі, найменш пашыранымі – разрадка, парэнтэзіс, графамарфаактуалізацыя, вылучэнне вялікімі літарамі ў масіве малых. Выкарыстанне паэтам розных спосабаў графічнага вылучэння аказіянальных слоў – аўтарскае рашэнне вобраза тэксту, рэцэптыўны прыём, які прыцягвае ўвагу, накіроўвае разуменне рэцыпіента, спрыяе актуалізацыі сувязі “адрасант – тэкст – адрасат”.

Бібліяграфічны спіс

1. Арнольд, И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В.Арнольд. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Курьянович, А. В. Роль графического образа эпистолярного текста в процессе его восприятия и интерпретации / А. В. Курьянович // Проблемы интерпретационной лингвистики: типы восприятия и их языковое воплощение. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2013. – С. 248–257.
3. Коломнин, П. Краткія свѣдѣнія по типографскому дѣлу (съ 450 рисунками) / составилъ Петръ Коломнинъ. – СПб. : Типографія А. С. Суворина. Эртелевъ пер., д. 13, 1899. – 612 с.
4. Зализняк, А. А. Семантика кавычек / А. А. Зализняк // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: Труды международной конференции «Диалог – 2000». – М. : Изд-во РГГУ, 2007. – С. 188–193. // Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-07.htm – Дата обращения 29.08.2023.
5. Разанаў, А. С. Маланка жне, гром малоціць : вершаказы / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 2020. – 158 с.
6. Попова, Т. В. Графодеривация в русском словообразовании кон. XX – нач. XXI вв. / Т. В. Попова // Русский язык : исторические судьбы и современность : сб. тр. III междунар. конгресса исследователей рус. яз., Москва, 20–23 марта 2007 г. / Моск. гос. ун-т ; сост. М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. – М., 2007. – С. 230–231.
7. Разанаў, А. С. Сума немагчымасцяў : зномы / Алесь Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 122 с.
8. Николина, Н. А. Активные процессы в языке современной русской художественной литературы / Н. А. Николина. – М. : ГНОЗИС, 2009. – 335 с.
9. Яўдошына, Л. І. Асаблівасці паэтыкі вершаказаў Алеся Разанава / Л. І. Яўдошына // Весн. Брэсц. ўн-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2013. – № 1. – С. 48–54.

УЛІК ПРАФЕСІЙНАЙ НАКІРАВАНАСЦІ СТУДЭНТАЎ ПРЫ ВЫКЛАДАННІ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ «БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)»

У. П. Сайко (Мінск, Беларусь)

На нефілалагічных факультэтах Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта выкладаецца вучэбная дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Яе вывучэнне дазваляе студэнтам «далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры і скіравана на фарміраванне камунікатыўна развітых асоб, якія могуць наладжваць зносіны на нацыянальнай мове ў сваёй прафесійнай сферы, ствараць і перакладаць вузкасפעцыяльныя тэксты, весці справавую дакументацыю, выступаць з навуковымі дакладамі і публічнымі прамовамі» [1, с. 3].